

*Munkások és értelmiségiek
Nagy István önéletrajzában*

Felfokozott érdeklődéssel olvastam Nagy István önéletrajzi regényének *Hogyan tovább?* című harmadik kötetét. Azóta is mélyen foglalkoztat. Polemizálok magamban szerzőjével és azokkal, akik szóba hozzák: elismerően vagy elutasítóan. A könyv — tudniillik — nemcsak maradó élményt nyújt a maga történelmi dokumentumszerűségében, hanem egy korszakról és embereiről alkotott ítéletével vitára is ingerel. Állásfoglalásra készíteti főként azokat, akik tanúi voltak a megjelenített éveknek és küzdelmeknek. Ez az ösztönzés indította el bennem is az emlékek, a gondolatok láncreakcióját. Megjegyzéseim, persze, nem a kisebb vagy nagyobb horderejű események, tények pontos rögzítésére vonatkoznak. (A kortárs bírálók java része ugyanis ezekre a mozzanatokra helyezi — tévesen — a hangsúlyt. Kifogásaik nem csupán irodalmon kívüliek, hanem szem elől tévesztik a könyv társadalmi jelentését.)

Nem vagyok hivatott a könyv esztétikai elemzésére. Eszrevételeim talán mégsem illetéktelenek, mert részben kortárs is volnék, részben valaminő szakkompetenciával rendelkezem, hisz évek óta foglalkozom — többek között — az értelmiség kérdésével. Márpedig a munkásmozgalom és az értelmiség viszonya, az úgynevezett munkásértelmiségiek kialakulása központi helyet foglal el a *Hogyan tovább?* oldalain. Éppen ebben látom a harmadik kötet jelentőségét — örömdetesen gyarapodó hazai memoár-irodalmunkban.

Az irodalomtörténet felmérte már a *Hogyan tovább?* szerzőjének életművét. Értékét úttörő teljesítményhez kötötte: Nagy István legjobb írásaiban jelenik meg nálunk először hitelesen és magas irodalmi igényrel a modern munkásosztály, új korszakot nyitó harcaival. Szociográfiai tudósításai a két világháború közötti évek külvárosi proletárjainak életkörülményeiről és törekvéseiről immár a műfaj klasszikus alkotásai közé tartoznak. Önéletrajzi regényének első két kötete (Sáncalja és Ki a sánc alól) drámai vallomás a XX. század első évtizedeinek munkásnyomoráról, a romániai dolgozók öntudatra ébredéséről, szervezkedéséről, majd a kommunisták pártjának kezdeti erőfeszítéseiről.

Nagy István önéletrajza újszerű adalékokkal gazdagítja a romániai magyarság történetét is. Visszaemlékezéseinek kollektív hőse: a munkásosztály és a munkásmozgalom az elnyomott kisebbségek következetes

védelmeszövegének, szövetségesének bizonyult. A magyar munkások pedig, akik szakmai és politikai szervezeteikben vállvetve harcoltak román, német, szerb, zsidó, ukrán és bolgár társaikkal, nemzetiségük alapvető létérdekeit és jövőjét hordozták. Ők fejezték ki legkorszerűbben az évszázados együttélésből származó törekvést az egységre, amely egyben a romániai magyarság létének és fennmaradásának döntő követelménye.

Számos könyv és tanulmány, legutóbb pedig Kacsó Sándor nagy emberi szépséget sugárzó memoárja (Virág alatt, iszap fölött, 1971) már fel-elevenítette az úgynevezett kisebbségi léte. Ezek az írások társadalom-politikai és kulturális vetületeiben elemezték a nemzeti elnyomás rendszerét, vagy a kispolgárság, az értelmiség és a parasztság akkori helyzetéről tudósítanak. Nagy István önéletrajzában aránylag kevés közvetlen utalást találunk a nemzeti kérdésre, de senki sem mutatta még be oly megjelenítő erővel az elproletarizálódó tisztviselők és kisiparosok, a nyelvvizsgákkal zaklatott magyar dolgozók kálváriáját, mint ő, akinek életre szóló élményt, tanulságot jelentettek a dunai hajógyárban, a bukaresti műhelyekben eltöltött esztendőik, valamint a román proletariátus legjobbjával testvéri szolidaritásban végigharcolt sztrájkok és politikai csaták. Senki sem elevenítette még fel ilyen valóságúséggel a forradalmárok — munkások és értelmiségiek — internacionalista közösségét, amelyben — nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül — csak az ember, a hareos áldozatkészsége, hűsége és felkészültsége számított.

Ebben az összefüggésben kell most már részletesebben szólnom a magyar munkásértelmiségieket megrajzoló arckép-sorozatáról, mindenekelőtt pedig önmaga hivatásos forradalmárrá, íróvá érésének felidézéséről. E portrék körvonalazásával és egyéni-szellemi curriculum vitae-jének megírásával Nagy István történelmi-társadalmi tudatunkba emelte a munkásértelmiség szerepét, s megfelelő súlyt biztosított számára a honi magyarság önismeretében.

Engels annak idején méltatta az angol munkások fogékonyságát a tudomány, a kultúra iránt, és elismeréssel adózott a német proletárok elméleti érzékének. A fiatal munkásmozgalom első vezetőinek és teoretikusainak megjelenésében pedig a szocializmus előrehaladásának egyik biztosítékát látta. Később, Bebel szerepével kapcsolatban, Lenin megjegyezte, hogy az ilyen kaliberű vezetők, illetve publicisták nem úgy lépnek színre, ahogy Minerva Jupiter fejéből kipattant, hanem a proletársors, az osztályharc és a mozgalom termeli ki őket. Nos, Nagy István legújabb önéletrajzi kötetében nyomon követhetjük in vivo a klasszikusok jelezte folyamatot, ahogyan az nálunk a két világháború között kibontakozott. Harcostársai korabeli tevékenységének felvázolásával meg-elevenednek előttünk azok az erdélyi forradalmárok, akik céltudatos önképzéssel, rendszeres olvasással és sok irányú tájékozódással, gyakran a börtöncellákban rögtönzött tanfolyamokon áttörték az uralkodó osztályok monopóliumát a művelődés területén. A szakszervezetek előadásán, a szabadegetemenek, a fél-legális vagy illegális szemináriumokon előbb mint hallgatók, később mint előadók elsajátították, illetve terjesztették a marxizmus—leninizmus eszméit, megismerkedtek a természettudományok eredményeivel. Szavalókórusok, kísérleti színpadok és irodalmi törvényszékek — sokszor tömegeket mozgósító — közvetítésével szétvitték a világirodalom haladó értékeit, a forradalmi költők és írók alkotásait

a dolgozók soraiban. Éltették azt az ösztönző szellemi közeget, amelyben Nagy István is íróvá, irodalomtörténeti jelenséggé nőtt.

Talán nem véletlen, hogy szinte egyidőben önéletrajzi regénye harmadik kötetének megjelenésével a kutatók figyelme újra és erőteljesen a munkáskultúra, a szocialista irodalmi hagyaték felé fordult. Ezzel összefüggésben szeretném értékelni Csehi Gyula nagy kompetenciával megalkotott vállalkozását e hagyaték feltárására. Külön kiemelném kísérletét, hogy elméletileg is megragadja a munkásértelmiség típusát: „... iskolai végzettségétől, hivatásától, foglalkozásától, az adott társadalmi hierarchiában elfoglalt helyétől függetlenül értelmiségi mindenki — írja —, akit érdeklődése, olvasmányai, kialakult készségei képessé tesznek arra, hogy a kor nagy kérdéseiben tájékozódjék, és ezt a tájékozódást, a mindennapos empiriát túlhaladva, elméletileg is tudatosítsa, vagyis hogy élő műveltség birtokába jusson. Az értelmiségi jellegnek e dinamikus értelmezése alapján joggal beszélhetünk a munkásértelmiségi típusáról...” (A szocialista irodalmi hagyaték kutatásáról. A Hét, 1971. 34.)

Nem tudom, olvasta-e Csehi Gyula a *Hogyan tovább?*-ot, mielőtt papírra vetette meghatározását. Biztos azonban, hogy döntő mértékben munkásmozgalmi tapasztalatai és tudományos kutató tevékenységének eredményei tették számára lehetővé ennek az elméleti általánosításnak a megfogalmazását. Bizonyos ugyanakkor az is, hogy Nagy István önéletrajzát értékes forrásműként hasznosíthatják majd mindazok, akik a romániai magyar munkásértelmiség történetét kívánják a jövőben tanulmányozni.

Ha a felleghvári barlanglakásból, a „sánc alól” kitörő Nagy István pályafutása sok tekintetben rendhagyó is, a maga egyediségében kivételes teljesítménnyel példázza e réteg sok jeles tulajdonságát. A hazai munkásértelmiség alakulása is kifejezi azt a folyamatot, amelyben a proletariátus „önmagában lévő” osztályból „önmagáért lévő”-vé válik. Nagy István — önéletrajza tanúsága szerint — valamilyen sajátos szellemi „ontogenezisen” áthaladva bejárta ennek az útnak szinte minden stációját. Átélt a társadalom perifériájáról felemelkedő autodidakta összes gyötrelmeit, hogy eljusson az alkotásnak arra a magaslatára, ahol egyéni emancipálódását osztálya törekvéseinek szolgálatával ötvözve, ő maga is e fejlődés tudatosítójává, serkentőjévé válik.

Az önalakításnak ebben a benső kételyeket, megtorpanásokat és külső akadályokat legyőző menetében találkozunk a *Hogyan tovább?* szerzője a haladó, a munkásmozgalommal rokonszenvező, illetve a forradalmi szervezetekben küzdő írástudókkal. Ők ugyanis azok, akik az említett kedvező kulturális környezetet létrehozzák és táplálják, éppen ama szerepük teljesítésében, amelynek kiemelkedő eredményeit a tudományos szocializmus nagyjai oly sokra becsülték.

Mint ismeretes, Kautsky nyomán Lenin rámutatott arra, hogy egy bizonyos szakaszban az elnyomottakhoz csatlakozó értelmiség viszi be kívülről a tudományt és az ideológiát a spontánul növekvő munkásmozgalmába, s ezzel történelmi missziót tölt be. Nos, a húszas-harmincas években nálunk is tevékenykedtek azok az entellektüelek, akik — az

adott mostoha viszonyok között — egyéni képességeik szintjén közvetítettek Marx, Engels és Lenin tanait, Zola, Upton Sinclair, Jack London és más haladó írók könyveit a művelődni vágyó munkásoknak. A magyarországi proletárdiktatúra bukása után Romániába emigráló forradalmárok, orosz hadifogságból, külföldi tanulmányok után hazatérő tanárok, orvosok és mérnökök vagy az itteni mozgalomban felnövő tisztviselők és diákok sorából kerültek ki Nagy István útítársai, támogatói is. Önéletrajzának számomra legnagyobb szellemi izgalmat s egyben a legtöbb kérdőjelet támasztó részei éppen azok a visszaemlékezések, amelyekben e kategóriához fűződő konfliktusos kapcsolatairól számol be.

Tudjuk, a munkásmozgalom és a vele — bizonyos történelmi szakaszban más és más hőfokon — azonosuló értelmiség viszonya nem volt elmentmondásoktól mentes. (Egyébként ma sem az.) Különböző országok munkásmozgalmaiban, eltérő időpontokban, kisebb vagy nagyobb heveséssel fel-felütötték fejüket az értelmiséggel szemben elutasítást kifejező irányzatok, sőt az írástudókat egyértelműen a kizsákmányolók táborába taszító nézetek is. Elmaradottság, szektarianizmus, ultra-baloldaliság jellemezte őket (ouvrierizmus, mahajszkizmus és hasonló), kialakulásukhoz pedig majdnem mindig hozzájárult az ingadozó, az elbürokratizálódás, az opportunizmus lejtőjére jutott, gyakran értelmiségi körökből származó vezetők okozta csalódás. Táplálta e fenntartásokat a kétkedő dolgozók történelmileg megrögződött, szinte atavisztikus bizalmatlansága is „az urak”-kal azonosított szellemi emberekkel szemben. Az emlékiró Nagy István nyilván nem sorolható be egyértelműen egyik kategóriába sem. Tény azonban, hogy néhány kivételtől eltekintve, önéletrajzának ebben a kötetében alig akad írástudó, akivel szemben — legalábbis kezdetben — ne élt volna gyanúperrel, fenntartással. Becsületességét, erkölcsi erejét és önkritikai készségét tanúsítja viszont, hogy legtöbb esetben, éppen az elmúlt évtizedek során szerzett tapasztalatai alapján, visszaható jelleggel is árnyalta, korrigálta akkori megítéléseit. „Mélységesen tévedtem — írja például Gaál Gáborral kapcsolatban —, amint-hogy később több más, hozzá hasonló munkatársára s a Korunk nem egy értelmiségi barátjára nézve ugyancsak módosítanom kellett szektás előítéletemet.”*

Hasonló elfogultságból (vagy értetlenségből) fakadó elutasítás jellemzi a Hogyan tovább? írójának viszonyulását a korabeli értelmiségi körökben felkapott freudizmushoz és avantgarde-törekvésekhez.

Nem arról van szó, hogy Nagy Istvánnak ne lett volna vagy ne lenne oka és joga fenntartással élnie bizonyos vidékies avantgarde-kísérletekkel vagy a divathóbortként elparlagiasított pszichoanalízis megszállottai-val szemben. Érhatték kisebb-nagyobb sérelmek sznob szalon-kommunisták részéről, akiktől egyébként valamennyien viszolyogtunk. Mindez mégsem igazolhatja — anno 1971 — a memoáríró, akinek lényegében változatlan optikája elferdítve jelenít meg olyan tudományos és művészeti áramlatokat, amelyekhez lehet, sőt kell is kritikailag közeledni, de nem lehet őket a XX. század haladó művelődéséből kitudni. Az ocsút — gondolom — mindig el kell tudnunk választani a tiszta búzától.

* Csak fájlalni lehet, hogy Nagy István képtelen volt változtatni a Chereșteșiu Victorról és Deheleanu Margitról, e két önzetlen, a szocializmus eszméinek egy életre elkötelezett kiváló értelmiségiről kimondott, bántóan igazságtalan szentenciáján.

Hangsúlyozni szeretném ugyanakkor, hogy Nagy István önéletrajzá-
nak harmadik kötetében találunk őszinte, elismerést kifejező, sőt szere-
tettel megrajzolt értelmiségi-portrékat is (például az Aradi Viktorét vagy
a Nass-házaspárét). Megnyilvánul a szándéka, hogy leküzdve „gögös sér-
tődöttségét“ és „nyersségét“, tárgyilagosan ítéljen. E törekvés annak
idején jótékony ösztönzésre talált Józsa Béla bölcsességében és humá-
numában.

*

Memoáriródmunk felvirágzása több tényezőre vezethető vissza. A
megfelelő történelmi távlat és a kedvező alkotási feltételek mellett ser-
kentően hat az a társadalmi rendelés, amelyben a jelenhez vezető múlt
kritikai felmérésének igénye munkál. Nemzetiségi viszonylatban pedig
sajátosan érvényesül a teljes múlt birtokbavételének követelménye, s
ez — nyilván — szintén elválaszthatatlan a bíráló víziótól. Nem csupán
a tegnap vagy a tegnapelőtt embereinek és küzdelmeinek a felidézése
van tehát szükség, noha kétségtelenül forrásértékűek maradnak a ténye-
ket, az eseményeket pusztán rögzítő emlékezések is. Katartikus hatást
azonban — meggyőződésem szerint — csak az önrevízióra képes me-
moárirók érhetnek el. Csupán azok a felidézések válhatnak a jelen-
ben hatékony és jövő felé mutató erkölcsi erővé, amelyek a múlttal való
szembesítés során eligazíthatnak az értékek mai átértékelésében. Az új
nemzedékek csak abban az esetben bizonyulhatnak fogékonyaknak elő-
deik — ha úgy tetszik: a múlt — romantikája iránt, ha felelevenítése
mai dilemmáik megoldásában segít. Főként e funkciójában érvényesül a
memoáriródalom korszerűsége.

Nagy István önéletrajza nincs híján e kvalitásoknak. Jelentkezik
benne az említett szándék az önküigazításra, amelyet a korabeli mozga-
lomnak néhány, a gyermekbetegségek tünetesoportjához tartozó megnyil-
vánulásával szemben megfogalmazott kritikája mélyít el. A realista író,
az ízig-vérig forradalmár nem hallgatja el az elmaradottabb, a lét-
bizonytalanság és idegen hatások alatt időnként meghátráló munkáska-
tegoriák gyengeségét sem.

Mindig mélyen tragikus embernek, írónak éreztem azt a Nagy
Istvánt, aki öngyötrőn öröklődik egyrészt valóságérzéke, becsületessége és
elvhúsége, másrészt pedig ama képtelensége között, hogy megszabadul-
jon bizonyos megkövesedett sztereotípiáktól és elfogultságoktól. Ez a
benső konfliktus nyomja rá bélyegét önéletrajzában arra a képre is,
amelyet az értelmiségről fest. És ez nem csupán a múlt viszonylataiban
torzít, hanem akarva, nem akarva a jelen összefüggéseiben s a jövő
távlatában is téves következtetésekre vezethet.

Várhatjuk-e ennek az ellentmondásnak a feloldását Nagy István
önéletrajzi regényének következő kötetétől?

Remélni szeretnők.

Székelyi Emília

téka

Kunovits András művészi öröksége

Lászlóffy Csaba

Négyszemközt a szürke fallal

A fiatal szerző huszonegy novelláját és karcolatát olvashatjuk a Cseh Gusztáv illusztrálta kötetben. Fiatalság, szerelem, szép „megtisztulások”, kiábrándulások, egyszóval a mindennapi élet jelenségei, hétköznapi, közülünk való hősök bukkannak fel a könyv lapjain; az író kerül minden csinált beállítást, stílusa pártosztmentes, de sajnós, a szerkesztés és az élmények irodalmivá érlelése még kívánivalót hagy maga után — túlságosan is a felszín dominál az inkább kívánt mélységek helyett. (Dacia, 1971.)

Montherlant

Spanyolország bíborosa Don Juan

A 30-as években regényeivel nagy sikert elért szerző két, 1957-ben írt színművét jelentette most meg a kiadó a népszerű Drámák-sorozatban. Mindkét főhős klasszikus értelemben vett hős; egyéniségük és a társadalom közti elmentékből az utóbbi kerül ki győztesen. „Abban akarnak meghalni, amik”, de ez csak Don Juannak sikerül, a bíborosnak nem, mivel két, merőben ellentétes szenvedély rabja, akár a francia klasszicizmus nagy színpadi figurái... A drámákat fordította és az utószót írta Deák Tamás. (Kriterion, 1971.)

Benkő Samu

Sorsformáló értelem

Az értelemnek mindig meg kellett küzdenie az értelmetlenséggel. Ennek a küzdelemnek a hazai, szorosabban erdélyi vonatkozásairól szólnak Benkő Samu szerényen dolgozó toknak nevezett tanulmányai. Mind a tizenkettő a tudomány, a nevelés, az íráskultúra múlt-

Önarckép

Egy poros erdélyi kisváros alig nemzedékváltásnyi időben két szuggesztív hatású, ám derékba tört élet-pályájukat tekintve tragikus sorsú művésszel ajándékozott meg. Az író Sipos Domokos az egyik, Kunovits András, a festő, a másik.

Kísért a gondolat, hogy kettejük útját összemérve valami sorsszerű elrendeltséget lássunk pályájuk alakulásában, azonosságot a visszahúzó erőkben, életművük befejezetlenségében is. A Vágtat a halál írója egy merőben új irodalmi formanyelv felé vonzódik, prózáját itt-ott a húszas évek expresszionizmusával szoktuk rokonítani. Fiatalabb sorstársa a kubista formabontás hívének vallja magát — tágabb értelemben az avantgarde-szellem és gondolkodás hívének —, s ennek itt nálunk élvonalbeli propagátora lesz. Mindketten egy kisváros mikrotársadalmában, e társadalommal szemben vívják ki létezésük jogát. Kunovits András egy társadalmat megváltoztatni kész filozófia nevében és vértetében hadakozik, s míg írói társának jelentkezése környezetében ellenérzéseket szül — a fiatal festőé botránnyt. Kunovitsnak kevesebb elismerés jutott. Igaz, kevesebb ideje is maradt a teljesítményre.

Dicsőszentmárton. Kisküküllő megye központja a századfordulón. „Áporodott, félig-meddig a földesúri időkben felejtett nagyközség” — jellemzi Szentimrei

Jenő, de a változás, a robbanás, amit a bevonuló gyáripar okoz, nem soká várat már magára.

Módos polgárcsalád fiaként születik itt 1910. július 26-án Kunovits András. Apja a Balázsfalva—Parajd vasútvonal főmérnöke; „Bandi” után még két gyermeket, két fiút nevelnek és taníttatnak. Kunovits Rudolf felvilágosult ember (a polgárok szemében talán túlságosan is az), tanulóléveiben Budapesten a Galilei Kör tagja, itthon a Korunkot járatták, a gyermekeket sem tiltják az ilyen olvasnivalótól. Akkoriban még az emigránsok *Bécsi Magyar Újságjához* is hozzájutottak; nem csoda, hogy a felcseperedő gyermekek Gábor Andor gyűjtő hatású cikkeire emlékeznek. A három fiú között kicsi a korkülönbség, egyikük az apa hivatását választja, a másik jogi pályára lép.

Eleinte nem tűnik rendhagyónak András esete sem. Befejezi a négy polgárit, majd a szülők — ez is dicsői polgári hagyomány — a medgyesi német

téka

jába vezet vissza. Bod Péter, Benkő József, Bolyai Farkas, Bölöni Farkas Sándor mellett névtelen tanítók, tanárok, mezőgazdák, technikusok, a fejlődő világi értelmiség sorának formálódásáról kapunk töredékes képet húsz év terjedelemben. Maga a dolgozatokat összefűző gondolatmenet jellegzetesen nonkonformista: séma és sablon helyett a szerző csak a feltárt elsődleges adatokhoz igazodik és meggyőződésére hallgat, a végén a provincializmus vádját is vállalja. Aki azonban végigolvasta a könyvet, az láthatja, hogy itt nem vidékies elmaradottságról, hanem a provincializmus fogalmának újraértékeléséről van szó. Mert a szerző szerint — s ezt példákkal igazolja — európai is csak az lehet, aki saját provinciájába ereszt minél mélyebb gyökereket. (Kriterion, 1971.)

Victor Eftimiu

Prométheusz

Veress Zoltán fordításában immár másodszor kerül a romániai magyar olvasóközönség kezébe a XX. század román drámatrodalmának jelentős alkotása. 1919-ben első volt azok közt a modern román alkotások között, melyeket a hazai magyar színházlátogatók, irodalomkedvelők megismerhettek. Megírása után két évvel Kádár Imre tolmácsolásában mutatta be a kolozsvári Magyar Színház, majd a Román Drámatrók Könyvtára harmadik köteteként nyomtatásban is napvilágot látott. A darab írója az emberiséget a tűzzel, a tudással megajándékozó titán legendájával az első világháború utáni értelmiség problémáira próbál feleletet keresni. Bár az első világégés arra figyelmeztetett, hogy a civilizáció önmaga ellenségévé tette az embert, s a prométheuszi eszme visszajára for-

Meditáció (1935)

téka

dult, a dráma főhőse nem a megalkuvás útját választja, hanem a küzdelemét, a cél: „Boldoggá tenni mindenkit.“ Az új fordításnak sikerül visszaadnia az eredeti szöveg költőiségét, tartalmi, formai értékeit. (Kriterion, 1971.)

Ion Rotaru

O istorie a literaturii românești I.

Ahogy az alcím is jelzi — De la începuturi până la 1900 —, ez az új irodalomtörténeti mű a nyelvemlékektől és a krónikáktól, a XIX. századi hőskoron át Vlahuță és Coșbuc nemzedékétől az Eminescu utáni megújulásig tárgyalja a román irodalom történetét, a kiemelkedő egyéniségeknek természetesen nagyobb teret szentelve, s a különböző behatásoknak, áramlatoknak is kellő jelentőséget tulajdonítva. Reméljük, nemcsak a szakembereknek, de diákságunknak is hasznos olvasmánya lesz. (Editura Minerva, 1971.)

Octavio Paz

Fekete sugarak

A szerző Mexikó szülötte, a Költészet Nemzetközi Nagydíjának 1963. évi nyertese, a jelenkori modern költészet egyik kiemelkedő egyénisége. A mexikói forradalom hagyományaiból fogant lírája korunk feszítő kérdéseire, gondjaira keresi a választ — a szó, az idő, a szerelem, a lét végső titkaira. Monumentális látomásában összefonódik az amerikai mítosz az európai antikvitással, amelyben a múlt, a jelen és az élet fölötti elmélkedései középpontjában maga az Idő áll. És az időben az önmagát megváltoztató ember: „az idő megragadása-ra“ alkalmas „tudat és kéz“. Octavio Paz költészetének kiálló ismerője és tolmácsolója,

Egy lány portréja

gimnáziumba íratják. Elhatározása, hogy a művészpályát választja, itt érik véglegessé. A család persze szerette volna, ha valamilyen „komoly foglalkozása“ lenne, be is íratják a budapesti felső építészeti iskolába, de ez meddő próbálkozásnak bizonyult. Semmilyen iskolát nem lehetett elvégeztetni vele — az érettségi vizsgákat sem teszi le.

Egészen alacsony, barna, konok, de szeretetre méltó fiúra emlékeznek egykori barátai. Kifőnően zongorázott, a gimnázium élsportolója volt. Tiszteletre méltó bátorsággal védelmezi álláspontját a családdal szemben, amelyet — ez az igazsághoz tartozik — külső történések, lét- és tudatalakító körülmények is befolyásoltak. A háború első éveitől iparosodó város erősen megéri a gazdasági válságot. Megszűnőben van az a békés, patriarkális hangulat, mely a húszas évek végéig még érezhető volt Dicsőszentmártonban. Radikális eszmék kezdenek terjedni, ami a polgárságot is erősebb önvédelemre készítette. Anyagilag szintén nehezebbé vált a szülők helyzete, festészetből megélni lehetetlennek látszott. „Még a medgyesi gimnáziumban is — emlékezik Kunovits András egyik iskolatársa —, még ott is, ahol igazán családi szellem uralkodott, és nem nézték, magyar, román vagy zsidó-e valaki, egyszerre csak más szelek kezdtek fújdogni. A hitlerizmus még nem jutott hatalomra, de eszméi érződtek már.“

E feszültségektől és konfliktusoktól terhes környezetből kiszakadva indul el a művészpályán. Désre megy. Rövid ideig a Szopos-féle rajziskola növendéke. Mit lehetett itt tanulni? Precíz, kimunkált rajzot, a perspektíva és szintárvlat törvényeit. Este modellt állítottak be, kroit rajzoltak. A növendékek, ha szárazon, fantáziátlanul, de megkapták az alapokat. Barátságok is szövődtek Désen. Kunovits az iskola kurzusain ismerkedik meg Katz Mártonnal, akivel később Nagybánán is együtt vannak.

Dés után Brassó a következő megálló: Mattis Teutsch műterme. Huzamosabb ideig marad itt, s nem kétséges, mestere az avantgarde művészetek iránti vonzalmat táplálja benne.

Már néhány éve Nagybánára és Balcicra jár, amikor a család 1934-ben Kolozsvárra költözik. Festeni, rajzolni Takáts Zoltán műtermébe jár el. „A Peielle-házban, a mai Május 1. utca színház felőli sarkán laktam alberletben — emlékezik Takáts Zoltán —; az a szoba egyben a műtermem is volt. Moldován István, egy Grünfeld nevű kolléga és Bandi járt ide festeni. Volt modellünk is, egy Csóka nevű cigánylány... Tudtuk, hogy Bandi a kubizmus felé húz, de itt inkább a naturához közelebb eső képei készültek. Kubista munkáin szögletesített, nem is volt az igazi kubizmus. Viszont bármilyen témához nyúlt, rendkívüli formaérzéssel tette.”

Aztán Szolnay Sándorhoz járt fel, olykor csak beszélgetni. Balázs Péter meséli, hogy mindig hozott fel Szolnayhoz valamit, pálinkát, szalonnát... Hogy miért, arról egy riportban Szilágyi András tudósít: „Szegényes műtermében szalonnát esznek ebédre a festőnövendékek és — teát főznek, ha van miből. S mégis Szolnay az összekötő kapocs, a gyülekező hely, ahol nemzeti különbség nélkül összegyűlnek Erdély legkülönbözőbb vérmérsékletű fiatal festői, grafikusai és — néha költői is.”

Vizválasztót jelent Kunovits András pályáján találkozása a marxizmussal. Hitvallása lesz a marxista filozófia. Szenvedélyes tudnivágyása vonzza a mozgalmiakhoz. Karpf Ferenc közlése szerint „késztelen, hogy 1930-ban már kommunista volt. Cél tudatosan lett az. Itt Kolozsváron járt is egy szeminariumra”.

Baloldali írók, művészek társaságát kereste, eljárt a Gaál Gábor-féle Dumaposta asztalához. Csehi Gyula emlékezéseiből idézzük: „Ő a nagyon látó emberek közé tartozott. Kolozsváron gyakran naponta összejöttünk. Társaságunk állandó tagja volt Korvin Sándor, Brassai Viktor, Kovács Katona Jenő, Jordáky Lajos. Nem tudom, hogy párttag lett volna, de meggyőződéses kommunistának ismertük.”

A budapesti főiskolára már ilyen kialakult művészetestétikai és világnézeti alappozással érkezett. Néhány töredékes levélrészleten kívül alig tudunk valamit az itt töltött másfél esztendőről. Rudnajt nem tartja elég modernnek, tanulmányait Aba-Nováknál folytatja, de sokat tanul Vaszarjótól is. Hogy utóbbihoz pontosan mikor és mennyi ideig járt, arra nehéz választ kapni. Tény, hogy nagy hatással

Somlyó György, remek fordításával újabb spanyol-amerikai költőt ismertet és szeretet meg a magyar verskedvelőkkel. (Európa, 1971.)

Ma
1916—1925

Páratlan vállalkozás Kassák Lajos művelődés-, irodalom- és művésztörténeti jelentőségű folyóirata tiz évfolyamának faksimile-kiadása. A XX. századi művészet, nem kis mértékben a harcos, szocialista művészet számos kiemelkedő alakja a Ma munkatársa volt. Cikkek, kiáltványok, versek, képzőművészeti reprodukciók, sőt eredeti kották válnak e kiadással újra hozzáférhetővé a szakemberek számára. A magyar és a nemzetközi avantgarde hatalmas galériája vonul itt fel, természetesen Kassáktól Bartókiig és Picassóig. Fontos szerepet játszottak a folyóiratban romániai művészek is, főképpen Mattis Teutsch János, Kahána Mózes, Reiter Róbert. A négy nagy kötet nyomdatechnikailag a magyarországi könyvkiadás dicsőjeje. (Akadémiai Kiadó, 1971.)

Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921)

A Ion Popescu-Pușuri és Augustin Deac szerkesztésében több szerző közreműködésével íródott könyv bemutatja azt a mintegy százéves objektív és komplex fejlődési folyamatot, amely Románia munkásmozgalmában végbement, s a forradalmi fellendülés éveit — 1918—1921 — harcainak betetőzéseként elvezetett a Román Kommunista Párt megalakulásához. Jól megrajzolt képet ad a hazai munkásmozgalom saját tapasztalatainak felhalmozódásáról, nemzetközi kapcsolatairól, valamint a kommunista párt megszületése kiváltotta romániai és világszerte

téka

jelentkező visszhangról. Bőséges dokumentációval bizonyítja, hogy a marxi-lenini új típusú párt megteremtése történelmi fordulópont országunk munkásmozgalmának fejlődésében, amely új, magasabb szintre emeli a munkásosztály és valamennyi demokratikus, haladó erő harcát. A hazai munkásmozgalom fejlődéstörténetét követve, e könyv meggyőzően mutatja ki, hogy mai szocialista jelenünk megvalósulása a Román Kommunista Pártnak, hazánk dolgozó társadalmi és nemzeti felszabadulásukért vívott sok évszázados küzdelmei folytatójának köszönhető. (Editura științifică, 1971.)

Drew Pearson

Senatorul

Fehér holló a román műfordítás-irodalomban: a tudományos-fantasztikus regények politikológiai ihletésű változata, amelyet még mindig csak idegen szóösszetétellel, a political-fictionnal jelölhetünk, talán azért, mert Nagy Dániel Cirksza óta ilyesfajta nemigen művelünk, tehát nem volt mit beskatulyoznunk műfajilag. Pearson könyve ráadásul még kulcsregény is. Megfejtése azonban az Egyesült Államok társadalmi-politikai viszonyait kevésbé ismerők számára sem túl nehéz feladat: a hősök ugyanis típusa egyénítettek, egyéniséggel megáldott „politikai robotportrék”. Az egyikben, például Harold Kretz elnökben, Hoovertól Eisenhowerig minden elnökből van egy adag, de Kretz azért maga Kretz is. A Fehér Ház és a Capitolium élete — ismerői szerint — kitűnően kirajzolódik a regényben. Persze a falra festett örök feketeségének árnyalati problémái ez alkalommal is vitathatók, hiszen Pearson mégiscsak pamflet-író „fene-

lehetett fejlődésére, hiszen Vaszary éppen az avantgardizmus iránti fogékonyságot táplálta növendékeiben.

Tizenegy külföldi jelentkező közül másodmagával veszik fel a pesti főiskolára. A siker szárnyakat ad a további munkához. Ítéletei biztosak, saját vérmérséklete vonzásához vagy taszításához igazodva választja meg példaképeit. Grecót, az expresszionizmus előfutárát csodálja határtalanul, de hat rá Cézanne s a majdnem-kortársak közül Rippl-Rónai. Az *Expresszionista franciák csoportkiállításáról* küldött tudósítása sok mindent elárul művészetelméleti igazodásáról: „Ez szerintem ma tematika, esetleg filozófia vagy bármi más, de nem művészet, és bár a modern francia művészet ideálom (értsd alatta Matisse, Braque, Derain, Picasso művészetét), ezt az egész társaságot, vezetőjünkkel, Paul Valaussal együtt, rögeszméseknek tartom. Nagyon csúnya dolog volt. Azért legjobban ma is Greco tetszik, a festők festője.”

1931 tavaszán vagy nyarán jött Kunovits először Nagybányára. Többnyire a nyarakat tölti itt. Hogy művészi fejlődésében mit jelentettek ezek a nagybányai hetek, arra csak következtetni lehet. Annál hangsúlyosabb és hatásosabb viszont az a szerep, amit művészeti és politikai elveinek újszerűségével, személyes varázsának „kellékeivel” mint szerző, rendező és szereplő játszik a művészkolónia színpadán. Kunovits András fellépése a nagybányai festők társadalmában *kommunista sejt létrehozását eredményezi*, s ha a lázadás magvát talán nem ő hinti el a fiatalok között, de ő tudatosítja bennük a felismerést: lázadásuk törvényszerűen kétirányú — művészi és egyben társadalmi is. Nagybányai művészársai emlékezéseiből idézünk.

Balázs Cs. Lilla: „Vidám volt, rendkívüli jóbarát. Szeretett nagyokat névni, sportolni, muzsikálni, olvasni, szenvedélyesen vitatkozni. Remek előadó volt, rendkívül művelt... Ahogy szóba elegyedünk vele, öt percen belül elváragszolt minket. Aztán elkezdett rajzolni, s akkor meghökkentünk. Nemcsak fölényes tudásától, hanem újszerűségétől. Sokat mesélt utazásairól, a modern művészetről, politikáról, a kommunizmusról. Egy órán belül hívei lettünk életrehalálra.”

Agrikola Lídia: „Katz Mártonnal laktak együtt a Fűrész utcában. A ház Vida Gézáék akkori lakásának tőzsomszédságában volt... Hozta a *Korunkot* olvasni. Emlékszem kirohanásaira a l'art pour l'art művészet ellen. Fennen hangoztatta, hogy a művészetbe tartalmat kell vinni. Többnyire kubista képeket festett, de akadt köztük más is.”

Balázs Péter: „Ziffer nagyon szerette. Elnézte neki, hogy nem jár rendszeresen korrektúrára. Gyakran tájképezni ment — a Zazar partján láttam festeni —, eljárt a Bergerbe, vagy nem csinált semmit. Könnyedén dolgozott, játszott az ecsettel. Egy délelőtt megfestette a modellt. Szép aktjaira emlékszem. Tájékozott volt az európai művészet dolgaiban, s emellett aktívan politizált.”

A történet folytatása Nagybánya irodalmából ismert. A rebellis fiatalokat a helybeli állambiztonsági szervek követelésére eltávolítják az iskolából. E bal-

oldali fiatalokból alakult csoport, Vida Géza, Agrikola Lídia, Kazár László, Csizér Lilla, Pittner Olivér, Katz Márton, Kahán Sára a Liget melletti Munkaházban a Párizsból hazatért Klein József, majd Ziffer Sándor korrektúráján nevelődik. Ziffer a rendőrség megismétlődő zaklatása után is vállalja a tanítást. Velük tart Kunovits András, aki nyaranként újra meg újra visszatér ide.

1936-ig marad együtt a csoport, Kunovits egy évvel korábban távozik Nagybányáról. „1935 őszén találkoztam vele utoljára — írja Balázs Cs. Lilla —, azt hiszem, túl volt a katonaságon... Valahogy csendesebb volt, s végtelen szomorúság áradt belőle, amit csak egy nő tud megérteni. A fölényes, magabiztos, vidám fiú mögött ott rejtőzött mindig a másik, a szomorú, didergő árva lélek. Mikor később halálhírét hallottam, nem is nagyon csodálkoztam. Öngyilkos lett.“

Hogy jutott el e végzetes tettig ez az életkedvtől sugárzó, alig huszonnyolc éves fiatalember? Nehéz erre válaszolni. A család nem sokkal azelőtt költözött vissza Kolozsvárról Dicsőszentmártonba. Budapestről jövet fiuk is ide tér haza. Természetétől egészen idegen, nyomott hangulatban telnek napjai. Csak szűkebb baráti köre tudott gyógyíthatatlannak vélt betegségéről. Még kevesebben tudtak arról a szenvedélyes érzésről, amely itthon egy szegénysorsú lányhoz fűzte — a házasságot azonban a család határozottan ellenezte.

Ez lenne tehát a lélektani pillanat, amely a gyilkos fegyvert a kezébe adja? Kétségtelen, ez a tettét közvetlenül kiváltó lelki motiváció. Csakhogy van egy másik is, amiről kevesebb szó esett. Hadd emlékeztessünk Csehi Gyula jellemzésére: „Ő a nagyon látó emberek közé tartozott!“ 1938 januárja volt. Nyugaton a fasizmus előretörése csökkenti a világ megváltoztathatóságában hívők reményseit — itthon egy félfasiszta kormány. Mintha csak előre megsejtette volna, hogy talán rá is a bátyja sorsa vár majd, a német koncentrációs táborban elpusztult Kunovits László mérnök sorsa. Búcsúlevelének egy mondata olyan politikai éleslátásról vall, amilyen keveseknek adatott meg akkor: „Nem akarok koncentrációs táborba kerülni...“ — írta 1938-ban.

„Megrendült lélekkel jelentjük a hírt, amit pénteken, 7-én reggel már mindenki szájról szájra adott: Kunovits András, vagy ahogyan általában ismerték, Kunovits Bandi és Szakács Irma kerelószentpáli 17 éves hajadon közös elhatározással eldobta magától a teherré vált életet. Előbb a lány, majd saját halántékába küldte meghasonlott lélekkel a gyilkos golyót...“ — olvasható a helyi *Heti Újságban*. Mayerlingi tragédia egy kisvárosban.

A baloldali *Független Újság*, Ligeti Ernő lapja személyes hangú írásban búcsúzik Kunovits Andrástól: „...Nemcsak a képek szépségéért rajongtál. Te az életet is szépnek akartad látni... De az Élet, a környezet formálása nem a Te dolgod volt, az a Sors dolga.“

Lehetetlen kísért, aki a megmaradt művek ismeretének birtokában próbál képet adni Kunovits András fejlődéséről, képírói tehetsége sajátos vonásairól. Festményei, rajzai közgyűjteménybe nem kerülhet-

téka

gyereke“ volt az amerikai újságírásnak, mégha a legkiválóbbak közé tartozott is. A román fordítás és a mű szellemes értelmezése Felicia Antip, a Lumea kütűnő kommentátorának érdeme. (Editura Univers, 1971.)

Peter Weiss

Vitairat Vietnáról A luzitán madárijesztő

Figyelmeztető és emlékeztető Peter Weiss két újabb darabja. Korunk szégyenét idézi fel, Európát tanítja az emberiség oszthatatlan felelősségére. A luzitán madárijesztő oratóriumszerű felépítése formailag új elemmel bővül: a pantomimra alapozott elgondolással és a verses statisztikai adatok kihangsúlyozásával. A Vitairat Vietnáról valójában tömör lecke. Főlelmetes és véres évszázadokról, egy nép szakadatlan küzdelméről, szívszó helytállásáról a szabadságért. Görgey Gábor (Vitairat Vietnáról) és Garai Gábor (A luzitán madárijesztő) remekeltek fordításaikkal. (Európa, 1971.)

I. Mitran

Structura socială a României Socialiste

A szocialista forradalom és a szocialista társadalom felépítésének megvalósulása mélyreható mennyiségi és minőségi változásokat idézett elő a romániai társadalom szerkezetében. Melyek a modern román szocialista társadalom szerkezeti alkatelemei e változások nyomán, milyen viszonyban állanak ezek egymással és mi a jelenlegi társadalmi struktúra fejlődési tendenciája? — ezekkel a kérdésekkel foglalkozik az I. Mitran gondozásában nemrég megjelent tanulmánykötet. A könyv konklúziója: komplex társadalmi folyamatnak vagyunk részesei, melynek koordináta-tengelyét a román társadalom szerke-

téka

zeti homogenizálódása alkotja, s ez egyben a román társadalom politikai és erkölcsi szilárdságának, sokoldalú fejlődésének további biztosítéka is. A kötet jelentősége nem annyira a komplex társadalmi kérdések szisztematikus bemutatásában, mint inkább azoknak az égető társadalmi problémáknak az őszinte megvilágításában rejlik, melyek megoldása sürgős társadalomszociológiai kutatásokat és szilárd elvi alapokon kibontakozó tudományos eszmecserét igényel. (Editura politică, 1971.)

M. C. Stănescu

Mișcarea muncitorească din România (1921—1924)

A szerző részletesen ismereti a Román Kommunista Pártnak a megalakulást követő években, legális körülmények között folytatott tevékenységét. Behatóan elemzi a párt erőinek növekedését és a hazai társadalmi-politikai életben játszott szerepét. Különös erénye, hogy történelmi irodalmunkban először mutatja be azt a visszhangot, amelyet a kommunista párt létrejötte, majd törvényen kívül helyezése (1924) és a fokozódó kommunistaellenes terror váltott ki az akkori hazai társadalom különböző osztályaiiban és rétegeiben, valamint a világ közvéleményében. (Editura politică, 1971.)

Sigmond István

Egy panaszyűjtő panaszai

Sigmond István kisregényének a szerző második kötetének) alaptételét így fogalmazta meg Lászlóffy Aladár a bevezetőben: „...nincs, nem lehet olyan képlete a társadalmi létnek, ahol a humánus és az értelem fogalma ne maradjon ugyanaz és ne lenne elpusztíthatatlan.” Az elképesztő cselekmény torz, háttorzongató

tek. Ami szétszórtan fennmaradt gyűjtőknél, magán-személyeknél, az nem mindig a legjobb termésből való.

Elkísérő emlékek, biztos fogódzónak Mattis Teutsch tanítása marad meg tanulóveinek kezdetéről. Szűk sikátor, középkori utca hangulatát árasztja egyik, Brassóban készült rajza. Vonalvezetése biztos, kifejező, fantáziában már több annál, amit a dési iskola akadémizmusa nyújthatott. Egy másik rajza — egész biztosan későbből — Mattis Teutsch szobrainak és grafikáinak szilfid férfialakjait vetíti vissza: bár-jelenetet ábrázol, ahol a zenekar tagjai mintha Mattis Teutsch könyvének, a *Kunstideologie*-nek mértani ábráiból léptek volna elő.

Szolnay hatását fennmaradt képei közül egyetlen egy őrzi. Kolozsvári utca, sete-suta házakkal, a lilás-szürke éggel az aszfalt és házfalak barnái és meleg okkerei feleselgetnek. A háttérben monumentálisan emelkedik ki a Szent Mihály-templom tornya.

Nagybányáról több kubista képe lappang magántulajdonban. Az egyik fatelepet ábrázol, a témához jól illő szögletesítéssel. Kubista portréja inkább dokumentálja, hogyan festettek ebben a szögletesített modorban a harmincas évek elején a nagybányai csoport tagjai. A bányai nyarak festményei vázlat-szerűek, egy-két kivétellel elnagyoltak, inkább részleteikben érdekesek. A kubizmustól, bár szenvedélyes hívének tudták, el-eltért néha a valósághoz közelebb álló festészet kedvéért, holott azelőtt mélységesen elítélte azt a piktúrát. Időlegesen más avantgarde irányok eredményei kötik le. Erősen hatott rá Grosz és Kollwitz grafikája, általában a német expresszionizmus művésze. Közeli ismeretsége, majd barátsága Klein Józseffel nyomatékosan ebbe az irányba terelik érdeklődését. Jóléttől dagadó tőkés és nyomorgó munkanélküli párosa jelenik meg egyik rajzán — félreismerhetetlenül Grosz és Kollwitz stílusában. Mintha bravúrt űzne abból, hogy egyetlen lapon magáévá tudja tenni e két nagyhatású mester eszközeit. Egy másik, 1935-ből keltezett rajzán a magas művészet szintjére emeli az expresszionizmus mestereitől tanultakat. Egyéniségének hordozója ez a kép, s egyben bizonyíték: aki így tud rajzolni, az nem vész el az avantgarde külsőségeinek csábításában. E portré az expresszionista művészetszemlélet lényegét hordozza, a „kifejezés szubjektivitására” alapoz.

Több önarcképe maradt meg, portréin, még női képmásain is, önarckép-elemeket fedezhetünk fel.

Egyik legszebb képét festi, halála előtt nem sokkal, Szakács Irmáról. A lélektani beállítás egészen nyilvánvaló. Ha semmit sem tudnánk róla, erről a képről megismerhetnők ezt a törékeny, nagyon érzékeny és gyöngéd lényt; Kunovits a portréval el tudja hitetni, hogy ez a lány vállalta a közösen elkövetett öngyilkosságot.

Pályatársai balcic-i képeire emlékeznek. Tengerparti tájakra, ahol a napfényben izzó sziklák vakító fehérsége egybeolvad a mélykék vizekre boruló ég koloritjával. A festészetben nem politizált, azt tartotta, erre csak a grafika alkalmas.

Visszatérő, kínzó gondolatok gyötörték: vajon képességeiből futja-e, amire készül? Lesz-e elegendő

energiája, lesz-e majd elegendő tehetsége tervei megvalósításához? Talán vele is a kétség mondatta el, mint mesterével, Vaszary Jánossal: „O santa e miracola pittura! Hogy lehetne ezt megtanulni, hogyan lehetne végre festeni megtanulni?...”

Murádin Jenő

A francia szociológia antológiája

Nem ritkaság ma már a szociológiai kiadvány könyvesboltjaink kirakataiban; kiadóink évről évre növekvő számban adnak ki eredeti kutatások eredményeit és esszéket tartalmazó köteteket, sőt külföldi munkák fordításait is. Az élénk kiadói tevékenység közepette is jelentős esemény a francia szociológia román nyelvű antológiája*, amelyet a két válogató szerző, Ion Aluș și Ion Drăgan mélyen-szántó tanulmánya vezet be. Ismert szakemberek munkáját kaptuk kézhez: Ion Aluș a kolozsvári egyetem eminens szociológusa, Ion Drăgan a fővárosi egyetem szociológiai tanszékének vezetője. A kötet jelentősége meghaladja, úgy hiszem, a szigorúan vett szakmai érdeklődés kereteit, s a szakemberek számára értékes munkaeszköz.

Korunkban — a második világháború óta eltelt több mint negyedszázadban — világszerte megnőtt az érdeklődés a szociológia iránt. A szociológia mind intézményi síkon, mind kutatásainak volumene, eredményeinek társadalmi értéke síkján hatalmasan fejlődött. Valóságos „szociológiai robbanás” jött létre, amelynek nyomán a szociológia a társadalom elméleti öntudatának előterébe, arra a helyre emelkedett, amelyet egykor a társadalommal foglalkozó diszciplínák sorában a történelemfilozófia foglalt el. A bevezető tanulmány szerzői — helyesen — sajátos szociológiai érveléssel magyarázzák a szociológia iránt mutatkozó növekvő érdeklődés társadalmi okait a háború utáni Franciaországban; a jelenség azonban — országonként fontos eltérésekkel — egyetemes jellegű. Soha nem látott méretű társadalmi átalakulások és mozgalmak korában, amely egyúttal a győzelmes tudomány kora is, nagyobb az igény a társadalom tudományos jellegű tanulmányozása iránt, növekszik a társadalom égető kérdéseire adandó tudományos értékű válaszok szükséglete. Elsősorban ezért haladja meg a szakmai érdeklődés szűk kereteit egy olyan szociológiai traktátus, mint amelyről e sorok szólnak, mert valójában — antológia képében — traktátust kaptunk.

Bevezető tanulmányukban a szerzők nemcsak arra szorítkoznak, hogy feltárják a mai francia szociológia

*Sociologia franceză contemporană — Antologie în-tocmă de Ion Aluș și Ion Drăgan. Editura politică, București, 1971.

téka

környezetben bonyolódik, de az embernek mindig, minden körülmények között önmagának kell maradnia. Bizonyos esetekben viszont az ember fizikailag szinte képtelen elviselni mindazt a megaláztatást, aminek embersége, méltósága ki van téve. Mégis, a gondolkodás és etikai tartás minden-nél erősebb lehet. Ezért — le-győzhetetlen az ember. Sigmond könyve állásfoglalás, figyelmeztetés — „az őrt álló harcoss lelkiismeret jegyében fogant”. (Dacia, 1971.)

Pintér Tamás
Marihuána

„A tiszteséges, igaz könyveket szeretem. Ilyen könyveket szeretnék írni” — mondja a szerző. Vera, a tehetséges, fiatal kutató felesége nehéz választás előtt áll. Férje ösztöndíjjal egyéves tanulmányútra ment Miami-ba, és úgy határozott: nem jön haza. Hívja Verát, menjen utána. De az asszony nem tud dönteni. Éppen a habozás perceiben jön rá arra, hogy férje mindig önző volt, elvárta és elfogadta, hogy kedvéért a felesége lemondjon önálló céljairól. A véletlen összehozza egy fiúval; megszereti, úgy érzi, társa, támasza lehetne. Csakhogy a fiú alkalmatlan erre a szerepre. Valójában nem is Vera a régeny főhőse, hanem ez a céltalanul hanyódo, felszínes, felületes fiatalember, aki az élet természetes erőfeszítéseit nem vállalva csak művi környezetben — egyik barátja Balatonmenti villájában, a Marihuánában — érzi jól magát, könnyű szerelmek és italok felkábulatában. A tanácstalan és magára maradt asszony öngyilkos lesz. Milyen hatások formálták ilyen tartalmatlan-ná ezt a jellemet? Erre a kérdésre is válaszol a könyv. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

téka

John Updike

Ilyen boldog sem voltam

A Kentaur, a Nyúlcpó, a Szegényházi vásár és A farm című kitűnő regények szerzőjétől 27 mesterien megírt elbeszélést olvashatunk ebben a kötetben, amelyben Updike új oldaláról mutatkozik be. Nem sorsdöntő élethelyzeteket ír meg, inkább az élet apró és jelentéktelennek tűnő pillanatait rögzíti, kiváló érzékkel, találó jellemzésekkel. Nyelvezetének gazdag és sokrétű árnyaltsága, metaforáinak tömörsége, bőszége és változatossága, a jelzők pontos illeszkedése, finomsága és liraisága rendkívüli érzékenységre vall. Bámulatosan sokrétű az az írói-emberi valóság, amelyből merít, amelyet döbbenetes, teleplező erővel felmutat. (Európa, 1971.)

Gh. I. Ioniță

P.C.R. și lupta maselor populare

A szerző az RKP Központi Bizottsága levéltárában folytatott kutatómunkája eredményeként részletes és gazdagon dokumentált leírást ad a kommunista pártnak a falu lakosságával és az értelmiséggel kiépített kapcsolatairól, azok elmélytéséről, a párt konkrét és egyben mind áthatóbb mozgósító-szervező munkájáról. Külön-külön foglalkozik a kommunistáknak a demokratikus, antifasiszta szervezetekkel való együttműködése, valamint a különböző politikai pártokkal kötött megállapodásai kérdéseivel, és részletesen kitér az RKP nemzetközi kapcsolataira. A könyv értékét jelentősen növeli, hogy sok, eddig egyáltalán nem vagy csak alig ismert dokumentumot tár a szakemberek és a széles olvasóközönség elé. (Editura științifică, 1971.)

elméleti gyökereit a megelőző korszak francia szociológiai gondolkodásában és a szociológiai eszmék egyetemes fejlődésében, hanem a vizsgált eszméket átfogóbb összefüggésbe helyezve, a francia szellemiség általános fejlődésének és a jelenkor legfontosabb eszmearamlatainak távlatában ismertetik, értékelik. Kiemelik elsősorban a marxizmus befolyását a francia szociológiára, ismertetik a legjelentősebb francia társadalomtudósok viszonyát a marxi tanokhoz, felfedik a francia szociológia sokrétű kapcsolatait korunk legjelentősebb filozófiai áramlataival és a társadalommal foglalkozó szaktudományok háború utáni fejlődésével.

Mind a bevezető tanulmányban, mind magában az antológiában szerencsésen ötvöződik a széles szellemi látókör és a szigorú szakmaiság. A csaknem ezer lapos kötet a jelenkori francia szociológia teljes, panoramikus képét nyújtja — teljeset, legalábbis a szerkesztési munka befejezésének időpontjáig. A közölt szövegek módszeresen mutatják be a szociológia tárgyát és a többi társadalomtudományhoz (történelem, etnológia, demográfia, lélektan) fűződő viszonyát, a szociológiai metodológiát és episztemológiát, a vizsgálatok módszereit és technikáját, valamint a szociológiai kutatás és elmélkedés legfontosabb szakterületeit: munkaszociológia, város- és faluszociológia, családszociológia, politikai, jogi, kriminológiai szociológia. Ezért mondhatjuk, hogy valóságos szociológiai traktátust kaptunk kézhez, amely bevezeti az olvasót a modern szociológia laboratóriumába, szilárd kiindulási pontokat kínál számára ismeretei további bővítéséhez, szemlélete csiszolásához. Természetesen egy antológiába felvehető szövegrészek sosem pótolhatják az eredeti munkák teljes ismeretét; de ez a reprezentatív szöveggyűjtemény nemcsak a nem szakember vagy a kezdő számára hasznos, hanem a szakavatott olvasó számára is, különösen, mert jobbra egyébként nehezen hozzáférhető anyagokat tartalmaz. Értékét növeli a kitűnő tudományos-kritikai apparátus, amely a francia szociológia és társadalomlélektan szelektív, témakörök szerinti könyveszetét és francia szociológusok életrajzi adatait tartalmazza, valamint gazdag adatokat közöl a szociológiai kutatások problematikájáról, a fontosabb kutatóintézetekről, a kutatások mennyiségi és strukturális fejlődéséről és a szakkiadványokról.

Adalékok ezek egyszersmind a francia szociológia szociológiájához. Megemlítjük, hogy a bevezető tanulmány bőszeges utalásokat tartalmaz minden tárgyalt kérdés hazai — háború előtti és főleg jelenkori, marxista — irodalmára, s ezzel is hozzájárul az olvasó tájékoztatásához, megkönnyíti számára a francia szociológiai szövegek kritikai értékelését.

A panoramikus kép, bármily teljes legyen is — és persze mindig csak viszonylag teljes —, nem nyújt eo ipso egységes szemléletet egy olyan sokrétű és egyben ellentétes nemzeti szociológiai iskoláról, mint amilyen a francia, ahogyan a szakszociológiák összege sem alkotja, önmagában, a mai társadalom általános szociológiai lenyomatát. Az olvasót nem lehet és nem is szabad felmenteni az önálló kritikai gondolkodás terhe alól. Az antológia bevezetőjének szerzői azonban segítséget nyújtanak az alkotó hozzáálláshoz,

téka

Kolozsvári
Grandpierre Emil

!Keresztben az úton

A rendkívül termékeny írónak, aki nevével is vallja, hogy városunk szülőtte, nyolc írását tartalmazza legújabb prózakötete. A figurák többnyire tisztviselői vagy műszaki állást töltenek be, amíg el nem kezdenek zörögni a veseköveik (Versenyben a szebb jövőért), hogy azután egy kórházi „munkaversenyben” gyógyuljanak fel, olyanforma jelszavakkal teleaggatott körtermekben, mint: „A haldoklás magánügy, ne hörögjünk!”; vagy amíg arra nem ébrednek, hogy ők tulajdonképpen egészen mások, mint amik köznapi életükben (A lengőajtó). A hősök életének színtere az ötvenes évek nagyvárosa, és mindegyikük sorsa valami rettenetes víziónt át vezet valahova, ahol emberek, kapcsolatok, tárgyak és gondolatok egyaránt elveszítik valóságos értelmüket, a kor szellemének megfellelően fétissé változnak, fenyegedően hatalmasodnak az ember fölé. A szerző egy szaloníró könnyedségével csevegi át a rémségeket. Az irodalmi „pozitív hős”-sel való társalgás ilyenformán hangzik: „— Remélem, tudja, hogy tudatomat létem határozza meg? — Irigylésre méltó tudata lehet” — sóhajt fel a szerző. Valamint az olvasó. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.)

Tamács Mária

Milyen vagy, Amerika?

A negyven évvel ezelőtt kivándorolt nagybácsi kíséretében az írónő széltében-hosszában bejárja Amerikát: a mait és — néha gondolatban, összehasonlítóképpen — a negyven évvel ezelőtti is. Mindenhez „van szeme” és főként tehetsége; az élet egészét igyekszik átfogni tekintetével, a nagy

amennyiben a válogatásban helyet kapott irányzatokat bíráló elemzésnek vetik alá, szilárd és egyben árnyalt marxista elvi álláspont alapján. Megemlíthetők példaként — anélkül természetesen, hogy a kérdések tartalmi vizsgálatába bocsátkoznánk — azt a körültekintő módot, ahogyan a szerzők elhatárolják álláspontjukat a mai francia strukturalizmusétól, hangsúlyozva egyben annak tudományos eredményeit, vagy — más összefüggésben — az empirikus kutatás és az elmélet viszonyának vizsgálatát a jelenkori szociológiában, s közben kiemelik a marxista, a materialista társadalomszemléletben foglalt metodológia elméleti fölényét és gyakorlati hatékonyságát. A bemutatott anyag a maga egészében — a kifejezett elhatárolásokon messze túlmenően — bizonyítja a marxista gondolat befolyásának fontosságát a nemzetközi szociológiai mozgalom egészében.

Bevezető tanulmányukban a szerzők e befolyás előzményeit és jelenlegi körülményeit kutatják a francia szociológia viszonylatában. Feltárják ugyanakkor a francia szociológiai iskola sajátos vonásait — már amennyire egységes nemzeti iskoláról egyáltalán szó lehet az áramlatok sokféleségében és ellentétességében. E sajátos vonásokat szerzőink a francia szellemiség általános jegyeivel hozzák összefüggésbe, kiemelik a haladó francia kultúra hagyományos racionalizmusát, harcos társadalmi ethosát; megjegyzik ugyanakkor — s e megjegyzés, úgy hiszem, lényeges, a marxista értékelés szempontjából —, hogy egy nemzeti szellemiségre vonatkozó minden ilyesfajta ítélet *cum grano salis* kezelendő, igazságtartalma csupán általánosságban s nem minden egyedi esetben helytálló.

Jó szolgálatot tett Ion Aluș és Ion Drăgan a hazai szociológiának. A munka könyvüzleti sikere bizonyítja, hogy széles olvasótábora van ma már az igényes, magas színvonalú tudományos irodalomnak. A kitűnő kezdeményezés hasonló minőségű folytatást kíván.

Roth Endre

A három diktatúra

Pătrășcanu életműve — amelynek elemzése bonyolult kutatói munkát követel — szervesen illeszkedik be kora szellemi életébe. Minden művében polemizál, de teljes tudományos fegyverzetben és akadémiai tarrással. Munkássága, amely nemcsak a polgári történetírás és szociológia problémáival foglalkozik, hanem a Román Kommunista Párt ideológiai kérdéseit is mélyrehatóan vizsgálja, példás ötvözte a pártosság és a tudományos objektivitásnak. Olyan életmű ez, amelyben a politikai cselekvés szervesen fonódik össze a tudományos kutatómunkával, mert mindkettő azonos célt szolgál.

Pătrășcanu vázolja könyvében*, hogy Románia gazdasága az 1929—1933-as gazdasági válság után szer-

*Lucrețiu Pătrășcanu: *Sub trei dictaturi. Editura politică. București, 1970.*

téka

dolgoktól az apróságokig. A címben feltett faggatózó kérdésre maga a könyv a válasz, s ez a felelet nagyon rokonszenves: nem vállveregető, nem okoskodó, hanem nagyon is reálisnak tűnő, fény—árnyék-egyensúlyú, kikristályosodott véleményt tükröz. A tartalmiakon kívül említésre méltó a könyv stílusa: színes, eleven, olvasmányos, sőt helyenként — ha tárgya megengedi — egyenesen költői. Az író nő szándéka célba talál: sikerül olvasóival megosztania a világlátás örömét. (Kriterion, 1971.)

1933. Luptele revoluționare ale muncitorilor ceferiști și petroliști

A könyv az RKP Központi Bizottsága mellett működő Történelmi és Társadalompolitikai Intézet egy széles körű munkaközösségének kollektív alkotása. Nyomon követi a kommunista párt legális és illegális harci-szervezeti formákat egyaránt felhasználó tevékenységét, amelynek eredményeként a munkásosztálynak egyre újabb osztagait tömöríti maga köré és mozgósítja harcra. A világkapitalizmusnak az 1929—1933-as években kirobbanó túltermelési válsága Romániában is az osztályharc kiéleződésével, heves osztálycsatákkal járt együtt; ezeket elemzi ez az alapos monográfia. A hazai történelemben játszott szerepük mellett — gazdaság dokumentációra támaszkodva — bemutatja e megmozdulások nemzetközi jelentőségét is, kidomborítva, hogy az 1933-as romániai nagy munkás-megmozdulások világvizsgonylatban az elsők közé tartoznak, amelyek közvetlenül az után robbantak ki, hogy a hitlerizmus hatalomra került Németországban, s bátor megnyilvánulásai voltak az ellenállásnak a fasiszta veszéllyel szemben. (Editura politică, 1971.)

kezetileg módosult. Új tőkés-csoportosulás jött létre II. Károllyal és az „ifjú liberális” Gheorghe Tătărescuval az élen. Célkitűzésük a nehézzipar erőteljes fejlesztése volt. Ez a vállalkozás azonban az állam nagyarányú segítsége nélkül megbukott volna. Tătărescu protekcionista vámrendszerral védte a nehézipar termékeit a külföldi konkurenciától, felemelte az árakat, óriási állami megrendeléseket adott. E népszerűtlen politika következtében az 1937-es parlamenti választásokon megbukott.

Pátrășcanu különleges jelentőséget tulajdonít ezeknek a változásoknak, amelyek hű képet nyújtanak a politikai erőviszonyok alakulásáról. A király következetesen védi csoportja érdekeit. Mivel egyetlen párt vagy koalíció sem jut abszolút többséghez, a király Goga—Cuza profasiszta csoportját bízza meg kormányalakítással, hogy aztán 1938 elején félreálítsa őket az egyre növekvő káosz miatt. Az adott társadalmi-politikai helyzetben a polgárság is a királyi diktatúrát látja a legmegfelelőbb megoldásnak.

Pátrășcanu módszeresen megkérdőjelezi a diktatúrának ezt a — német vagy olasz példától eltérő — formáját, s párhuzamot von a két fasiszta diktatúra létrejöttének strukturális okai és a délkelet-európai társadalmi szerkezetek között. A német, illetve az olasz burzsoázia érdekeit a hagyományos kormányzatok nem tudták hatékonyan védelmezni, kénytelenek tehát nyílt, fasiszta diktatúrát hatalomra hívni, Kelet-Európában azonban a burzsoázia beérhette a hagyományos kormányzási elvek brutálisabb bevetésével.

II. Károly kétéves diktatúrája folytatta a már említett gazdaságpolitikát. Az alkotmányt felfüggeszti, a pártokat betiltja, és megalakítja a diktatúra egyetlen hivatalos pártját, a Nemzeti Újjászületés Frontját. A történelmi pártok behódoltak, s a Vasgárda ellenzékbe vonul, mert úgy érzi, őt illette volna a kormányalakítás joga. Ellentmondásos korszak kezdődik, mert amíg korábban minden kormány, a király beleegyezésével, nyíltan vagy burkoltan támogatta a Vasgárdát, és szemet hunyt terrorselekményei felett, most a királyi megtorlások olyan méreteket öltöttek, hogy nagymértékben legyengítették az 1940 őszen hatalomra jutott Vasgárdát. Pátrășcanu nem tekinti egyértelmű intézkedésnek a legionáriusok hatalomra lövését. Szerinte arról van szó, hogy a király ebből a politikai viszályból rendőri intézkedésekkel, és nem politikai módszerekkel akart győztesen kikerülni. Bebizonyítja, hogy a király nem is használhatt volna politikai módszereket, mert akkor a Vasgárdát le kellett volna lepleznie totalitarizmusa, a tengelyhatalmak politikája előtti vak behódolása miatt, de ezt csak demokratikus, hitlerellenes platformról tehette volna meg.

II. Károly áldozata lett saját következetlen, kétkulacsos politikájának. 1940 őszen már mindent megtett volna, hogy mentse a trónját, de Berlin nem bízott többé benne. Hitlernek nem szövetségesre volt szüksége, hanem szolgálatkész eszközre, ezért támogatta Antonescu zöldinges kormányát a király ellen.

Pátrășcanu megkülönböztetett figyelemmel követi nyomon a Nemzeti Parasztpárt tevékenységét. Ez a

párt, megalakulása óta, demokratikus programmal lépett fel minden választáson, és hatalmas tömegbázisra tett szert. Kétszer bízták meg kormányalakítással, de semmit sem váltott be a tömegeknek tett ígéreteiből. Ugyanakkor a burzsoázia is bizalmatlanlann vált vele szemben elvtelen, kapkodó, sikertelen kormányzási stílusa miatt. Később jobbra tolódott, és a 37-es választáson már xenofób tételek vannak jelen programjában. Megakadályozza az antifasiszta blokk létrejöttét, amiért az RKP és más demokratikus csoportosulások küzdöttek. Programjával zavart keltett saját táborában is, s ebből a legionáriusok húztak hasznot.

Pátrășcanu politikai szakértőként elemzi kora politikai harcait: feltárja a Nemzeti Parasztpárt valamennyi baklövéését, és vázolja azt az utat is, amelyen (saját ideológiáján belül) haladnia kellett volna ahhoz, hogy sikert érjen el. Pátrășcanu azonban politológusként sem közömbösen elemez, hanem a demokratikus, antifasiszta platform megteremtésének lehetősége szempontjából.

A szerző a legtöbbit a fasizmus hazai változatával foglalkozik. Alapvető vonása a demitizálás: nem elégszik meg a szokásos kifejezések ismételtetésével, hanem megvizsgál minden történelmi vagy szervezeti tényezőt, amely közrejátszott a legionárius mozgalom létrejöttében és kibontakozásában.

Károsnak tartja azt a meglehetősen elterjedt és kényelmes magyarázatot, amely szerint a Vasgárda Hitler romániai ötödik hadoszlopa lett volna. Ha csak politikai céljait és hatalomra jutásának politikai eredményeit vesszük figyelembe, valóban az volt: ha azonban ideológiáját, módszereit, társadalmi szerkezetét, a hatalomhoz fűződő kapcsolatait vizsgáljuk, az azonosságok mellett felfedezzük a jellegzetesen hazai elemeket is. Pátrășcanu az autochton és az importált elemek szétválasztását a hazai, valamint a német és olasz fasizmus közötti párhuzam vizsgálata közben végzi el. Az olasz és a német fasizmus a városra támaszkodott, a legionáriusok tömegbázisa pedig a parasztság volt, különösen az 1938-as megtorlásokig. Az olasz, de még inkább a német fasizmus elhatárolta magát a hivatalos egyháztól, vagy éppenséggel támadta; a legionáriusok a legszorosabb kapcsolatban álltak az egyházzal. Ideológiának nem nevezhető jelmondat- és frázisgyűjteményeiket a legmisztikusabb, legirracionalisabb vallásosság jellemezte.

Pátrășcanu alaposan, meggyőző erővel boncolgatja a Vasgárda társadalmi összetételét. Megállapítja, hogy a legionárius mozgalom három társadalmi réteg soraiból toborozza híveit: a kispolgárságból, a lumpenproletariátusból és a lecsúszott arisztokráciából.

A kispolgárság és a lumpenproletariátus Vasgárdabeli, viszonylag nagy arányszámának magyarázatakor mélyebb gyökerekhez nyúl. Az első világháborút követő konjunkctúra és a politikai élet demokratizálódása elindította a falusi lakosság városba áramlásának folyamatát. A bevándoroltak a faluról hozott státusuknak megfelelően vagy a kispolgárság, vagy a lumpenproletariátus soraik növelték. Ez a két réteg Németországban és Olaszországban is a fasizmus melegágya volt.

téka

Clara Cușnir Mihailovici —
Florea Drajne —
Gheorghe Unc

Mișcarea muncitorească
din România 1916—1921.
Crearea Partidului
Comunist Român

A monografikus jellegű feldolgozás nyomon követi a romániai szocialista és munkásmozgalom ideológiai, politikai és szervezeti megerősödésének folyamatait, ami a szocialista pártnak kommunista párttá történő átalakulásában, 1921. május 8-án éri el betetőződéset. A könyv mélyreható tájékozottsággal mutatja be az RKP alakuló kongresszusát. Az egész munka — de különösen az I. kongresszus dokumentumait, a lezajlott vitát tartalmazó rész — széles körű érdeklődésre tarthat számot. (Editura politică, 1971.)

Mikel Dufrenne

Pentru om

Napjaink számos nyugati filozófiai orientációjában találkozzunk azzal az elszomorító, de valóságos jelenséggel, hogy az ember filozófiai problematikájának tudatos elhagyását, a szellem művelésének korszerűtlenségét fejezi ki, s a filozófiai antropológia művelését felcseréli a dolgok, tárgyak, a fizikai környezet fetiszizálásával. A filozófiai technokratizmus valóságcsönkítő és -szűrítő világában Mikel Dufrenne ismert francia filozófus könyve bátor bizonyágtétel és tudományos manifesztum a filozófia igazi hivatásáról — az emberért. A szerző szubjektív álláspontja mögött világosan kivehető a fenomenológiai iskola hatása. Ebből adódik M. Dufrenne sajnálatos tartózkodása a marxizmus általános ontológiai és axiológiai rend-

téka

szerének objektív alkalmazásától, s annak csupán az ismeretelmélet területére való leszűkítése. E szemléletbeli korlátok ellenére is M. Dufrenne érdeméül kell felhoznunk az ember meghatározása, a filozófia és tudomány viszonya, a nyelv szerkezete és rendszere, a kultúra és érték, valamint a modern művészet helyének vizsgálata irányában tett erőfeszítéseit. A szerző — bár számos és igen sokszor egymásnak ellentmondó, ellentétes alapállású kérdések és megválaszolások nehezítik meg a fenti kérdések tanulmányozásában — mindeniket a dialógus megkövetelte tisztelettel és objektivitással ismerteti, nem akar igazságot tenni; az olvasóra bízta a döntést. (Editura politică, 1971.)

Benedek Marcell

Arany János

Jelképesnek tekinthetjük, hogy Benedek Marcell munkás élete éppen annak a költőnek szentelt tanulmánnyal zárul, akit a legközelebb érzett magához, akinek költészete és esztétikai elvei olyannyira összecsendültek az övéivel. Közös volt kettejük felfogásában az irodalom népszerűsítésének, terjesztésének vágya is. Ez az utolsó, kétszáz lapnyi mű ebben a szellemben s ama törekvésben fogant, hogy a kort, a személyiséget s az életművet egységbe fogva mutassa be. Nem készít vitairatot az Arany-problémákról, inkább összegez, s mindenekfölött kedvet ébreszt a további olvasáshoz, az eredeti művekben való elmélyüléséhez. (Gondolat, 1970.)

Az arisztokrácia az első világháború után sokat veszít gazdasági erejéből, és politikai pártja is fokozatosan szétesik. Politikai hatalmát a jobboldalhoz való csatlakozás útján reméli visszanyerni. Bár anyagilag merőben más szinten állt, mint a lumpenproletár, bosszúvágya és elvárásai hasonlóképpen nyilvánultak meg.

A parasztság a legionárius mozgalom első, 1938-ig tartó szakaszában tömegesen csatlakozott a Vasgárdához. Később azonban felismerte e propaganda hazug voltát, és nem támogatta többé.

Különösen fontos szerepet játszottak a mozgalom történetében az egyetemi hallgatók. A legionáriusok „helyet az ifjúságnak” jelszóval e csoport érdekeinek képviselőiként léptek fel, de nem riadtak vissza a szegény diákok zsarolásától sem. Pátrășcanu elemzi a legionárius diákság társadalmi összetételét: a kispolgári, a kulák és falusi értelmiségi szülők (elsősorban papok) gyermekeit találja abszolút többségben.

Hogy teljessé váljék a kép, elemzi a Vasgárda öt hónapos kormányzását. „Nem időszüke miatt nem sikerült a Gárdának megvalósítania programját, hanem maga a program hiányzott, amiből kiderülhetett volna, hogy valójában mit is akar megvalósítani” — mondja a szerző. Annyit mindenesetre már az első napokban sikerült nyélbeütnie, hogy kiszolgáltassa az országot a hitlerista csapatoknak. Belpolitikai téren fő tevékenysége az állami és a magántulajdon válogatás nélküli fosztogatása volt. 1941 januárjában, a Vasgárda háromnapos zendülése idején, olyan gazdasági és politikai zűrzavar keletkezett az országban, hogy a burzsoázia kénytelen volt utolsó, még szét nem züllesztett támaszához, a hadsereghez folyamodni. A hitleristák számára is kényelmetlenné vált a legionárius rezsim keltette zűrzavar, ezért a hadsereget képviselő Antonescut támogatták.

Könyvével Pátrășcanu felvilágosítani, demitizálni akart. Ez a szándék tudományos igénnyel párosult, az események logikáját tükrözi, s ez időtállóvá avatja könyvét. Csak annyi bizonyítékot használ, amennyire szüksége van, nem tobzódik a jelentés nélküli empirikus anyag halmozásában. A legszembetűnőbb a társadalmi erők politikai-gazdasági súlyának megítélésében tanúsított józan arányérzéke. Soha nem mulasztja el megvilágítani egy-egy csoport politikai cselekvésének gazdasági hátterét. Azt is nagyon jól tudja, hogy a gazdasági motiváción belül létezik egy bizonyos „játék”, amely a politika belső természetéhez tartozik. A gazdasági determinizmus szem előtt tartása megóvja attól, hogy az erkölcsöt a politikába keverje; ez ellen több esetben kifejezetten tiltakozik.

Ítéletei helytállóak: elkötelezettsége könyve minden oldalán lényegbeli — de sehol sem hivalkodó —, az RKP vezette antifasiszta front megteremtéséért folytatott harc következetes kifejeződése.

Rostás Zoltán